

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Зубаревої Оксани Ігорівни на тему «Дискурс соціального контролю як об'єкт соціологічного теоретизування: методологічні реконфігурації», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології

Актуальність теми дисертаційного дослідження О. І. Зубаревої обумовлена необхідністю розширення уявлень про характеристики сучасного суспільства, їхню відповідність його соціокультурній специфіці, про механізми соціальної регуляції поведінки індивідів, груп (спільнот) і підтримання соціального порядку. Цей напрямок наукових досліджень важко переоцінити в кризовому суспільстві, де існують проблеми низької довіри до інституційних форм соціального контролю і безвідповідальність тих інститутів, від яких суспільство очікує виконання контрольних функцій заради усталеного, стабільного і прогнозованого розвитку. Наразі трансформації зазнають як поняття «соціальний контроль», що описує, як цінності, норми, санкції і влада забезпечують функціонування соціальної системи і дотримання соціально прийнятних зразків поведінки, так і способи і методи соціального контролю (неформальний і формальний контроль, заохочення, осуд, залякування, запобігання, стримування, покарання – і його інструменти – санкції, за допомогою яких суспільство коригує поведінку своїх членів).

У дослідженні соціального контролю є певні напрацювання завдяки працям Г. Тарда, К. Маркса, Г. Зімеля, Е. Дюркгейма, М. Вебера, Р. Мертона, У. Самнера, Е. Росса, Т. Парсонса, Р. Дарендорфа, Р. Колінза, П. Бергера, П. Сорокіна, Дж. Міда, Ч. Кулі, Ж. Делеза, Ж. Дерріди, М. Фуко, Ж. Батайя, Ж.-Ф. Ліотара, Ж. Бодрийяра, У. Еко, І. Попової, А. Ручки, К. Шорохової, В. Ядова, О. Якуби та ін. Відомо, що система контролю, яка базується на системі інститутів, забезпечує те, що соціальні контакти, взаємодії та соціальні відносини протікають в рамках, встановлених спільнотою на тому чи іншому рівні. Науковцями доведено, що соціальний контроль досягається поєднанням слухняності, примусу, прихильності соціальним цінностям, розкрито специфіку різних способів соціального контролю (через соціалізацію; через груповий тиск; через примус), однак в різному соціокультурному середовищі це має свої особливості, які потребують вивчення. Оскільки соціальний контроль у процесі свого функціонування в певній соціальній системі (суспільство в цілому, етнічна або професійна група, територіальна, професійна чи політична спільнота тощо) сам являє собою складно організовану, багатоступеневу, ієрархічну систему, що складається з низки взаємодіючих компонентів, цей феномен може мати численні трактування, які доцільно узагальнити. Актуалізують вивчення теми і нові соціальні практики, тенденції суспільного розвитку, які позначаються на формах і методах соціального контролю. Наприклад, все відчутною стає тенденція до демократизації способів, засобів і форм соціального контролю, що допомагає кожній людині сконструювати у

своїй свідомості і поведінці позитивний, конструктивний особистісний проект, стати господарем своєї долі.

Для всебічного, системного аналізу практик соціального контролю важливо прослідити шлях, який пройшло поняття «соціальний контроль» від класичної соціології до постмодерністських підходів. Як ключовий концептуальний елемент загальносоціологічної теорії соціальний контроль досить розроблений, але не відповідає соціальним реаліям сьогодення, тобто розроблені в минулому теорії соціального контролю втратили своє пізнавальне і концептуальне значення. Більше того, відчутним стає брак досліджень, в яких була б визначена еволюція аналізу соціального контролю крізь призму критичного деконструктивізму і антиаксіологізму, релятивістського розуміння історичних форм культури і змісту культурних процесів

У вітчизняній соціології все ще не вирішеною проблемою залишається концептуалізація феноменів, які відображають соціальний контроль. Це теж робить дане дисертаційне дослідження вкрай затребуваним.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертантка показала, що сучасний рівень розвитку і можливості соціології дозволяють концептуалізувати нові соціальні практики і механізми формування та підтримання соціального порядку в умовах кризового суспільства.

Наукові положення, висунуті в даній дисертації, можна вважати сучасними, вони базуються на глибокому критичному аналізі як традиційних, так і новітніх наукових підходів до аналізу стану і проблем функціонування та розвитку соціального контролю. Проведене дослідження дозволило узагальнити існуючі підходи до вивчення соціального контролю в класичній соціології і в культурному ландшафті сучасності.

Висновки та рекомендації базуються на отриманих дисертанткою даних в ході проведеного контент-аналізу та дискурс-аналізу документальних джерел (у Додатку до дисертації представлено аналіз первинної соціологічної інформації, що використана авторкою). Слід відмітити, що досягнення мети і вирішення завдань вимагало застосування широкої палітри методів дослідження, а саме: аналіз та синтез, історичний метод, компаративний аналіз. Дисертаційна робота суттєво виграла завдяки адекватному використанню різноманітних методів збору та аналізу емпіричної соціологічної інформації.

Метою дисертації є визначення методологічних засад аналізу процесів концептуалізації проблематики соціального контролю в соціологічній теорії. Дисертантка, демонструючи глибоку обізнаність з теми, проявила креативність, зокрема при визначенні дискурсивних практик у дослідженні феномену соціального контролю. Текст дисертації свідчить, що поставлені завдання в цілому вирішено, а робота має ознаки завершеності і самостійності.

Зубарева О.І. на основі критичного аналізу концепцій, теоретичних підходів до аналізу соціального контролю, широкого застосування низки методів *отримала нові науково обґрунтовані результати* в теорії та історії соціології, що мають як теоретичне, так і практичне значення.

До найбільш вагомих результатів дисертаційного дослідження насамперед можна віднести такі. Зубаревою О.І. вперше застосовано методологічний синтез, який надає змогу виявити структуроутворюючі ознаки «мови» соціології, що визначаються статусно-кваліфікованими учасниками, локалізованим хронотопом, конвенціонально обумовленою метою, ритуально зафіксованими цінностями, інтенціонально «закріпленими» стратегіями висловлювань. У дисертації вперше простежено логіку формування понятійно-категоріального апарату соціології з урахуванням зовнішніх (стан актуального культурного середовища) і внутрішніх (стан поля науки) умов контролю «порядку» соціологічного дискурсу. Концепт «соціальний контроль» в тексті дисертації постає як інтелектуальний конструкт, змістовні характеристики якого є похідними від конкретних соціокультурних реалій і методологічної ситуації в науці. Аналіз трансформацій дискурсивних практик у полі пострадянської соціології дозволив дисертантці зафіксувати методологічні зрушення в дискурсі соціального контролю в напрямках стратегій наукової спадкоємності (мутації і деривації) і «підриву» (редистрибуції) як можливих форм адаптації дискурсу до змін актуального соціального контексту. Дисертанткою також виділено особливості категоріального транзиту в дискурсі соціального контролю від класичної соціології (маркерами концептуалізації соціального контролю є поняття «норми», «відхилення», «влади», «порядку», «примусу», «патології» та ін.) до тематики соціального контролю в постмодерністській соціології («спокуси», «бажання», «символу», «симулякра», «завуальованого впливу», «гри»). У роботі на основі оптимізації та адаптації аналітичної моделі Н. Феркло запропонована тактика дослідження, яка передбачає констатацію того, що кожна комунікативна подія в полі соціології функціонує як форма соціальної практики при відтворенні або спростовуванні «порядку» дискурсу. О.І. Зубарева довела доцільність використання методологічних переваг конструктивізму та соціокультурного підходу в дослідженні специфіки соціологічної концептуалізації соціального контролю; виявила особливості проблематизації соціального контролю в радянській і пострадянській соціологічній традиції під впливом історичних змін, котрі встановлюють параметри конструювання коду соціологічної концептуалізації.

Усе зазначене дозволяє стверджувати, що дисертаційне дослідження робить значний внесок в розвиток теоретичної соціології, тобто дисертація О.І.Зубаревої є науковою працею, що має новизну і відповідає заявленій спеціальності.

Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел і додатків. Оформлення тексту відповідає встановленим вимогам, дисертантка володіє науковим стилем викладання матеріалу, робота добре структурована, положення та аргументація викладено логічно, послідовно.

У першому розділі – *«Методологічна специфіка дослідження проблематики соціального контролю в соціологічній теорії»* – авторка, спираючись на численні наукові джерела і підходи, описує структуроутворюючі принципи «мови» соціології як влада дискурсу (підрозділ

1.1), проводить експлікація теорії соціального контролю через розкриття конструктивістської методології аналізу процесів концептуалізації, розробляє методологічну схему аналізу процесів конструювання понятійно-концептуального апарату в соціологічному дискурсі (підрозділ 1.2), яка може бути застосована при проведенні емпіричних соціологічних досліджень із заявленої тематики. Дисертанткою соціологічний дискурс розглядається як втілення інституалізованих правил, в межах яких будь-яке твердження набуває легітимності у відповідності до історично закладених об'єктивних і суб'єктивних структур соціологічного виробництва.

Другий розділ – *«Соціальний контроль як дискурсивний концепт: контекстуальні аспекти категоріального транзиту»* – дає уявлення про соціальний контроль як проблему модерну і класичної соціології (підрозділ 2.1). Найбільш вдало розкрито реконфігурацію контекстів проблематизації соціального контролю в культурному ландшафті сучасності (підрозділ 2.2). Дисертантка доводить, що соціологічна інтерпретація соціального контролю в соціокультурній ситуації модерну межує як з проблемою рівноваги (стабільності) суспільства, нормативними моделями регуляції, так і з мотиваціями, пов'язаними з проблемою нормального і патологічного. А зміни у культурному ландшафті сучасного суспільства позначаються на соціологічному теоретизуванні і сприяють трансформації дискурсивних практик концептуалізації соціального контролю у соціологічному знанні.

У третьому розділі – *«Соціальний контроль як об'єкт соціологічної рефлексії у вітчизняній соціології»* присвячено визначенню специфіки конструювання теорії соціального контролю в радянському соціологічному дискурсі (підрозділ 3.1) та трансформації дискурсивних практик концептуалізації соціального контролю в пострадянській соціології (підрозділ 3.2). Цінність цього розділу полягає в тому, що авторці вдалося підтвердити теоретичні висновки даними емпіричних досліджень, проведених на достатньо високому методологічному рівні. Це робить висновки дисертаційного дослідження репрезентативними, такими, що можуть бути рекомендовані для впровадження в державній політиці соціального регулювання різних сфер життєдіяльності суспільства і в залученні до виконання контрольних функцій інституцій громадянського суспільства.

Тема даного дисертаційного дослідження є ініціативною і не має зв'язку з державними науковими програмами.

Рекомендації по використанню результатів дисертаційного дослідження. Висновки дисертантки суттєво розширюють можливості історико-соціологічних досліджень соціального контролю. Слід відмітити важливість дисертаційного дослідження для вдосконалення існуючих практик соціального контролю відповідно до соціокультурного контексту, в якому вони розгортаються. Результати дослідження можуть бути використані також для: уточнення концептуальної моделі соціологічного дослідження проблеми соціального контролю; для удосконалення викладання таких навчальних дисциплін у вищій школі, як «Соціологія знання», «Методологія соціального пізнання», «Соціологія девіантної поведінки та соціального контролю»,

«Соціологія права», «Соціологія соціальних змін»; для оптимізації законодавчої бази забезпечення ефективного соціального контролю в сучасному українському суспільстві.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях. За темою дисертації дисертанткою опубліковано 8 статей у фахових виданнях і 1 – в закордонному, 5 тез доповідей. Основні положення, висновки, результати та рекомендації дисертаційного дослідження представлено в опублікованих наукових працях і самостійно одержані дисертанткою.

Зубарева О. І. в ході проведеного дисертаційного дослідження отримала наукові результати відповідають заявленій спеціальності 22.00.01 – теорія та історія соціології. Дисертація пройшла належну апробацію, ідеї та висновки отримали поширення в соціологічній спільноті завдяки різним форм наукової комунікації, яку використовує авторка. Текст автореферату адекватно відображає зміст дисертації, дає повне уявлення про основні положення, зміст, результати і висновки здійсненого дослідження проблематики соціального контролю в соціологічному дискурсі в різних соціокультурних практиках.

Зауваження та побажання щодо змісту і тексту дисертації носять дискусійний характер, які в даному дисертаційному дослідженні вирішено в межах поставлених завдань, однак частина проблем потребує подальшого вивчення науковцями.

1. Соціологічне теоретизування щодо соціального контролю і його дискурсу, представлене в дисертації, має новизну і низку переваг. Аналітичним інструментарієм виступила адаптована до специфіки предмета дисертаційного дослідження тривимірна модель аналізу дискурсу Н. Феркло. Однак, доцільно було б більш чітко окреслити її евристичний потенціал, переваги і обмеженість, відмінність від інших моделей дискурс-аналізу.

2. Більш ґрунтовної аргументації, на наш погляд, потребує обґрунтування того, чому соціальний контроль виступає об'єктом теоретичної рефлексії і які практики конструювання і концептуалізації його теоретичної моделі наразі актуалізуються під впливом сучасних інформаційно-комунікативних технологій.

3. Думається, робота виграла б, якби дисертантка більше уваги приділила аналізу ідеологічного контролю не тільки в радянському соціологічному дискурсі, а й розкрила його трансформацію в сьогоденні українського суспільства. Це дозволило б краще осягнути умови існування такого явища, як тотальність контролю і сутність механізмів ідеологічного міфотворення, притаманних сучасності.

4. Зазначимо, що дисертантка справедливо вказує на соціокультурну специфіку особливостей концептуалізації теорії соціального контролю, на хибність безальтернативності соціологічної концептуалізації соціального контролю, яка була поширена особливо за радянських часів. Разом з тим у майбутніх пошуках слід висловити два побажання: по перше, варто розкрити не тільки обмеженість і загрози такої безальтернативності, а й показати шляхи попередження (подолання) її негативних соціальних наслідків; по-друге,

вважаємо, що висновки дисертантки виглядали б більш переконливо, якби були наведені конкретні приклади із повсякденності функціонування соціального контролю в різних сферах кризового українського суспільства. Бракує прикладів і при обґрунтуванні тези щодо диверсифікації теорії соціального контролю в рамках радянського соціологічного дискурсу (підрозділ 3.1), а також при розгляді моделей трансформації дискурсивних практик у полі соціології (підрозділ 3.2).

Ці зауваження не знижують високої оцінки даної роботи, а є, скоріше, запрошенням до дискусії під час захисту дисертації. Самостійний і завершений характер дисертації не означає, що всі теоретико-методологічні проблеми соціологічного вивчення соціального контролю з точки зору дискурсивного аналізу вичерпано. Високий професіоналізм дисертантки дозволив окреслити набагато більше питань, ніж їх заявлено в задачах даної дисертаційної роботи.

Актуальність теми, наукова обґрунтованість, теоретична і практична значущість отриманих результатів дають підстави вважати, що дисертація Зубаревої Оксани Ігорівни на тему «Дискурс соціального контролю як об'єкт соціологічного теоретизування: методологічні реконфігурації» вирішує заявлене наукове завдання і відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 до кандидатських дисертацій. Це дає підстави для того, щоб рекомендувати присудження Зубаревій Оксані Ігорівні наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології.

Кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри прикладної соціології та
соціальних комунікацій Харківського
національного університету імені
В. Н. Каразіна

 О. В. Хижняк

Підпис О. В. Хижняка засвідчую

Вчений секретар
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

 Н. А. Вінникова